

Дело Подольского губернского управления по просьбе евреев купцов и мещан Крутых об открытии молитвенного дома. ДАХмО (Державний архів Хмельницької області). Ф. 227. Оп. 2. Спр. 46.

Справочная книжка Подольской епархии на 1913–1914 годы. Каменец-Подольск, 1913.

Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Приходы и церкви Подольской епархии. Т. 9. Каменец-Подольский, 1901.

Tomasz Ciesielski. Archiwum sadu powiatowego w Balcie jako źródło do dziejow szlachty polskiej nad rzeka Kodyma w pierwszych dekadach XIX wieku. На річці Кодима. Дослідження з історії України і Польщі. Nad rzeka Kodyma. Studia naddziejami polskich I ukraińskich pograniczu na przestrzeni wiekow. Одеса, 2018.

**Левінзон Є. Ю.**

ORCID: 0000-0003-4356-0430

науковий співробітник Кам'янець-Подільського ДІМЗ

**Ківільша Г. Б.**

історик, краєзнавець

м. Кам'янець-Подільський, Україна

## **ЮДЕЙСЬКІ МОЛИТОВНІ БУДИНКИ НА МАПІ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО: ДО ПРОБЛЕМИ ЛОКАЛІЗАЦІЇ**

**Ключові слова:** юдаїзм, сакральна архітектура, бейт-мідраш, клойз, синагога.

Ця розвідка покликана чи не вперше за все багаторічне і ґрунтовне вивчення історії Кам'янця-Подільського окреслити місяця розташування молитовних будинків, що належали єврейській громаді міста протягом ХІХ ст. – 1930-х рр.

Офіційно євреям надали дозвіл на проживання в місті лише в 1797 р. за указом Павла І. З цього моменту юдеї навколишніх штетлів (насамперед Карвасар і Зіньковець) почали освоювати територію відкритого для них губернського центру. Одразу постала

потреба в нових місцях молитви. Зокрема, Ю. Ролле зазначав, що перший молитовний будинок з'явився в домоволодінні Гіліха [Rolle 1907, 538] (хоча дати заснування дослідник не подав).

Згодом східний фасад міста став основним релігійним та житловим єврейським кварталом – саме тут проходив Фурлейський провулок, що дістав традиційну їдишську назву “Шуль гас” (вулиця синагог). Уже з 1807 р. на планах міста фіксується Велика (Стара) синагога, що була розташована на північний захід від Гончарської башти. На південь від неї наприкінці 1860-х рр. постанала Реміснича (кравецька) школа (синагога) – єдина збережена в Старому місті, що зараз має адресу вул. Вали, 1.

Окрім синагог, у місті існували й молитовні будинки – бейт-мідраші (в офіційних дореволюційних списках їх часто іменували “молитовними школами”), що були розміщені у приватних будинках чи флігелях та займали лише частину їхньої площі. Серед них були і клойзи, що використовувалися хасидськими спільнотами, переважно з численних відгалужень Ружинського напрямку.

Вже в 1834 р. в місті існували 1 синагога і 20 молитовень [Ведомости... 1834, 35–35 зв.], надалі ця цифра постійно змінювалася. Пізніші списки фіксують 31 юдейську релігійну споруду станом на 1901 р. [Об избрании... 1901], а в 1914 р. – 33 [Рапорта... 1914]. Вагомим джерелом у дослідженні стали матеріали міжвоєнних інвентарних справ на міські домоволодіння [Фонди НІАЗ...], а також інформація з Кам'янець-Подільської меморіальної книги (“Їзкор”). [Kaminits-Podolsk 1965, 56-57].

Зокрема, навіть перший поверх Великої синагоги займав Смотрицький (Сотрічер) молитовний будинок (далі – м. б.). А найбільша кількість бейт-мідрашів і клойзів була розташована на Довгій (Різницькій) вулиці, що на їдиш називалась “Ятке гас” (вулиця [м'ясних] яток). На жаль, жоден з них не зберігся до наших днів. На цій вулиці розташовувався один з найбільш давніх м. б. міста – Бланка (він же Берковича / Вайнбаума / Стамбульського), що відкрився ще в 1810 р. [О избрании... 1866] (його точну адресу поки що не встановлено). За західною стіною Великої синагоги був розташований м. б. “Хевра Носе” [правопис відповідно до: Рапорта... 1914]. У книзі “Їзкор” назву подано івритом “נושאי-המיטה” (“Носей га-міта”) [Kaminits-Podolsk 1965, 57],

що дослівно можна перекласти, як “носії ложа”, тобто члени поховального товариства, відповідальні за носіння померлих. Цей бейт-мідраш знаходився на вул. Довгій, 59 (тут і далі нумерацію втрачених об’єктів подано станом на 1941 р.).

На південь від Новопланівського мосту на вул. Довгій, 7 був розташований м. б. Нафтули Гройсмана (він же Овші Каца), а на північ розмістився єдиний у Кам’янці міснагедський м. б. – “Ашкенайзе” (Старопоштовий узвіз, 2). За адресою Довга, 39 був розташований Садігура клойз, або ж м. б. Гершка Гологорського, поруч із ним, під № 43, розміщувався Зінквер клойз – у будинку Гедальї Геллера. Далі йшли Чортквер клойз, або ж м. б. Піс-термана, під № 79 та Вайсловича під № 93, а вже біля казарм розташовувався м. б. Баби Вармусь.

На протилежному, західному, боці Довгої вулиці, у флігелях домоволодінь, існували такі м. б.: Іцка Вайнштейна (Центральна площа, 19), Іцка Серебреніка (вул. Троїцька (нині – Зарванська), 4), а також Мойше-Йони Рубінштейна, або ж Боянер клойз (вул. Троїцька, 10).

На Центральній площі (Польський ринок) були розташовані такі м. б.: Мірлі Рабінович у будинку № 35, Вайнбаума у дворовому флігелі будинку № 47 та в будинку Лернера (можливо, № 22). У північній частині Старого міста розміщувалися такі м. б.: Куни Каплуна (він же Мармельштейна) на вул. Обжерний ряд, 4. На вул. Набережній, 8 був розташований м. б. Шварцмана (навпроти пивзаводу Юній), а на цій же вулиці біля бані Шпільберга – м. б. Нудельмана.

Окрім центру тодішнього Кам’янця-Подільського – Старого міста, ціла низка молитовень розташовувалася і в інших районах. Зокрема, на Руських фільварках був записаний лише один м. б. – Брани Розентулової, на вул. Нагірній, 22.

Сім молитовень було на Польських фільварках. Існували вони при єврейській лікарні (зараз – вул. І. Мазепи, 9). Велика фільварецька синагога (або ж м. б. Літвака) розміщувалась у будівлі на Больничному пров., 12, а нині перебудована і має адресу вул. В. Вишиваного, 5. Неподалік, на Больничному пров., 77, розміщувався м. б. Меїра Каца. На вул. Вутіша, 50 був розташований м. б. Брадської (Сасівер). Існувала молитовня і в будинку відомого місцевого лікаря Едмунда Фаренгольца, що перед ним належав

Бенціону Гінзбургу, – площа Рикова (Торгова), 10. Імовірно, що в будівлі, яка збереглася до сьогодні на вул. Т. Костюшка, 2, існував м. б. Зейліга Барка. Також поруч із Новим єврейським кладовищем, у передмісті Біланівка, молитовня містилась у приміщенні Хевра кадіша, від якого збереглися лише фундаменти.

Не був винятком і район Нового плану. Тут записано 4 молитовні школи. За адресою Затонського, 37 був розташований м. б. Оксмана, він же “Бейт Яаков” (нині – вул. І. Огієнка, 71А). На розі сучасних вулиць Бандери і Соборної розміщувався м. б. Вайсмана, розібраний у 1970-ті рр. У приватній будівлі, що досі збереглась і єдина не змінила свій номер з 1930-х рр., на вул. Драгоманова, 3 був розташований м. б. Меїра-Зальмана Фельдштейна. Також зберігся й будинок Сури Гельфман на вул. Соборній, 5, що на фасаді досі має ініціали власниці та дату побудови – 1886. Спочатку молитовня розміщувалась у флігелі головного будинку, а в 1920–30-ті рр. вже займала частину другого поверху сусіднього будинку Ліпмана, що теж зберігся до сьогодні.

Отже, цей короткий огляд дає змогу реконструювати розташування сакральних об’єктів юдейської громади Кам’янця-Подільського, що майже цілком були знищені в роки Другої світової війни.

### **Література:**

Ведомости о количестве кагалов, синагог, еврейских школ... 1834. *Центральний державний історичний архів, м. Київ*. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 1691.

О избрании обществами евреев г. Каменца и местечек Каменецкого уезда членов молитвенных правлений. 1866. *Державний архів Хмельницької області*. Ф. 132. Оп. 1. Спр. 3120.

Об избрании членов правления еврейских молитвенных школ и список синагог, школ и молитвенных правлений в г. Каменце. 1901. *Державний архів Хмельницької області*. Ф. 249. Оп. 1. Спр. 781.

Рапорта и сведения мещанских старост Подольской губернии о синагогах и молитвенных еврейских домах. 1914. *Державний архів Хмельницької області*. Ф. 227. Оп. 3. Спр. 8152.

Фонди НІАЗ “Кам’янець”. Документи. Інвентарні справи на домоволодіння.

*Kaminits-Podolsk u-sevivatah: sefer-zikaron li-kehilot Yiśra'el ba-'arim Kaminits-Podolsk, Balin, Dunovits, Zamehov, Zhvanets, Min-kovits, Smotrits', Frampol, Kupin, Kitaigorod, she-hushmedu bi-yeme ha-Sho'ah 'al-yede ha-Na'atsim bi-shnat 701. 1965. Rozen, A., Śar-rig, H., Bernshtain, Y. (eds.). Tel Aviv.*

Rolle, A. J. 1907. Do dziejów Kamieńca Podolskiego. *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do "Gazety Lwowskiej"*. R. 35. nr 6. s. 534–540.

**Павленко Л. А.**

ORCID: 0000-0003-0238-7168

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри всесвітньої історії

та міжнародних відносин

Національного університету "Чернігівський колегіум"

імені Т. Г. Шевченка

м. Чернігів, Україна

## **СНОВСЬК НА ЧЕРНІГІВЩИНІ У 1920-Х РОКАХ: ЧИННИКИ РУЙНУВАННЯ РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ ТРАДИЦІЙНОГО УКЛАДУ ЖИТТЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ**

**Ключові слова:** Сновськ, єврейське містечко, радянізація, коренізація.

Сучасний Сновськ, адміністративний центр Сновської міської громади Корюківського району Чернігівської області, заснований у 70-х рр. XIX ст. як селище при Сновській станції після прокладання Лібаво-Роменської залізниці. Від свого заснування населений пункт поступово залюднювався, розростався, та формував свій особливий маленький затишний світ. Традиції, атмосферу і правила життя визначав багатонаціональний склад мешканців, які більш ніж на третину були євреями. І хоча формально Сновськ визначався як село, за усіма ознаками він міг вважатися містечком. Тому в 1899 р. представники сновської єврейської громади подали прохання губернатору про надання Сновську